

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν οι ιδέες κάνουν σεξ

Στα υπόλοιπα ζωικά είδη κάθε άτομο αναπτύσσεται από τη νηπιακή ηλικία στην ενηλικίωση ή την ωριμότητα, κατακτώντας στη διάρκεια ενός και μόνο βίου όλη την τελειότητα την οποία μπορεί να αγγίξει η φύση του. Στους ανθρώπους όμως η πρόοδος δεν παρατηρείται μόνο σε κάθε άτομο χωριστά, αλλά συνολικά στο είδος τους, γιατί αυτοί χτίζουν, σε κάθε διαδοχική εποχή, πάνω στα προϋπάρχοντα θεμέλια.

ΑΝΤΑΜ ΦΕΡΓΚΙΟΥΣΟΝ

Δοκίμιο για την ιστορία της πολιτικής κοινωνίας¹

Πάνω στο γραφείο που κάθομαι τώρα υπάρχουν δύο αντικείμενα με το ίδιο περίπου μέγεθος και σχήμα.² Το ένα είναι ένα ασύρματο ποντίκι υπολογιστή, το άλλο ένας χειροπέλεκυς από τη Μέση Εποχή του Λίθου, ηλικίας μισού εκατομμυρίου ετών. Έχουν σχεδιαστεί και τα δύο έτσι ώστε να ταιριάζουν στην ανθρώπινη παλάμη, να ανταποκρίνονται στους περιορισμούς που θέτει η χρήση τους από ανθρώπινα όντα. Ανάμεσά τους όμως υπάρχουν και τεράστιες διαφορές. Το πρώτο αντικείμενο είναι μια σύνθετη κατασκευή από πολλά υλικά, έχει περίπλοκο εσωτερικό σχέδιο και συμπυκνώνει ποικίλους τομείς γνώσης. Το δεύτερο αποτελείται αποκλειστικά από ένα υλικό και αντιπροσωπεύει τη δεξιοτεχνία ενός και μόνο ατόμου. Οι διαφορές τους αποκαλύπτουν την τεράστια απόσταση που χωρίζει την εμπειρία του σύγχρονου ανθρώπου από την εμπειρία των ανθρώπων που ζούσαν πριν από μισό εκατομμύριο χρόνια.

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται τη ραγδαία, συνεχή και αδιάλειπτη αλλαγή που βιώνει η ανθρώπινη κοινωνία με τρόπο μοναδικό σε σχέση με όλα τα άλλα ζώα. Για έναν βιολόγο, το φαινόμενο αυτό απαιτεί ερμηνεία. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχω γράψει τέσσερα βιβλία σχετικά με το πόσο μοιάζουν οι άνθρωποι με τα υπόλοιπα ζώα. Στο βιβλίο αυτό ασχολούμαι με το πόσο διαφέρουν. Ποιο είναι λοιπόν το στοιχείο που επιτρέπει στα ανθρώπινα όντα να αλλάζουν διαρκώς τη ζωή τους με τόσο θυελλώδη τρόπο;

Δεν είναι ότι μεταβάλλεται η ανθρώπινη φύση. Όπως το χέρι που κρατούσε τον χειροπέλεκυ είχε το ίδιο σχήμα με το χέρι που κρατάει το ποντίκι, έτσι οι άνθρωποι τείνουν πάντα να αναζητούν την τροφή τους, να επιθυμούν το σεξ, να φροντίζουν τα παιδιά τους, να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το κοινωνικό στάτους και να αποφεύγουν τον πόνο ακριβώς όπως κάθε άλλο ζώο. Αλλά και πολλά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους παραμένουν αμετάβλητα. Και στο άλλο άκρο της Γης να ταξιδέψει κανείς, θα συναντήσει το τραγούδι, το χαμόγελο, την ομιλία, την ερωτική ζήλια και την αίσθηση του χιούμορ – γνωρίσματα από τα οποία κανένα δεν είναι ίδιο σε έναν χιμπατζή. Αν ήταν εφικτό το ταξίδι στο παρελθόν, δεν θα δυσκολευόμασταν να συναισθανθούμε τα κίνητρα του Σαίξπηρ, του Ομήρου, του Κομφούκιου και του Βούδα. Αν μπορούσα να συναντήσω τον άνθρωπο που ζωγράφισε τις εξαιρετικές βραχογραφίες των ρινόκερων στο σπήλαιο Σωβέ της νότιας Γαλλίας πριν από 32.000 χρόνια, είμαι βέβαιος πως θα τον έβρισκα απολύτως ανθρώπινο από κάθε ψυχολογική άποψη. Υπάρχουν πάρα πολλά στοιχεία της ανθρώπινης ζωής που δεν αλλάζουν.

Θα ήταν, ωστόσο, παράλογο να ισχυριστούμε πως η ζωή παραμένει ίδια όπως πριν από 32.000 χρόνια. Στο διάστημα που έχει μεσολαβήσει, το είδος μας έχει αυξηθεί πληθυσμιακά κατά 100.000%, από τρία –κατ' εκτίμηση– εκατομμύρια σε επτά περίπου δισεκατομμύρια.³ Έχει κατακτήσει ανέσεις και πολυτέλειες που κανένα άλλο είδος δεν μπορεί να ονειρευτεί. Έχει αποικίσει

και την τελευταία κατοικήσιμη γωνιά του πλανήτη κι έχει εξερευνήσει σχεδόν όλες τις μη κατοικήσιμες περιοχές. Έχει μεταβάλει την όψη, τη γενετική και τη χημεία του κόσμου κι έχει οικειοποιηθεί περίπου το 23% της παραγωγικότητας όλων των χερσαίων φυτών για τους δικούς του σκοπούς. Έχει εξοπλιστεί με ιδιαίτερες, μη τυχαίες διατάξεις ατόμων που ονομάζονται τεχνολογικά προϊόντα, και τις οποίες επινοεί, αναθεωρεί και ανανεώνει σχεδόν αδιάκοπα. Αυτό δεν ισχύει ούτε και για τα πιο έξυπνα πλάσματα, όπως οι χιμπατζήδες, τα ρινοδέλφια, οι παπαγάλοι και τα χταπόδια. Ορισμένα ζώα μπορεί περιστασιακά να χρησιμοποιούν εργαλεία ή να μετακινούνται σε διαφορετικό οικολογικό θώκο, αλλά δεν «βελτιώνουν το βιοτικό τους επίπεδο», ούτε βιώνουν «οικονομική ανάπτυξη». Από την άλλη πλευρά, δεν γνωρίζουν και τη «φτώχεια». Δεν προχωρούν από τον έναν τρόπο ζωής στον άλλο – ούτε θρηνούν όταν συμβαίνει αυτό. Δεν βιώνουν γεωργικές, αστικές, εμπορικές, βιομηχανικές και πληροφορικές επαναστάσεις, πολλώ δε μάλλον Αναγέννηση, Μεταρρύθμιση, κραχ, δημογραφικές μεταβάσεις, εμφύλιους και ψυχρούς πολέμους, πολιτισμικούς πολέμους ή πιστωτικές κρίσεις. Στο γραφείο που κάθομαι τώρα περιβάλλομαι από πράγματα (τηλέφωνα, βιβλία, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, φωτογραφίες, συνδετήρες, κούπες του καφέ) που κανένας πίθηκος δεν έφτιαξε ποτέ ούτε καν σε υποτυπώδη μορφή. Τροφοδοτώ με ψηφιακές πληροφορίες μια οθόνη με έναν τρόπο που κανένα δελφίни δεν κατάφερε να κάνει ποτέ. Αντιλαμβάνομαι αφηρημένες έννοιες (την ημερομηνία, την πρόγνωση του καιρού, τον δεύτερο νόμο της θερμοδυναμικής) που κανένας παπαγάλος δεν μπορεί ούτε στο ελάχιστο να προσεγγίσει. Είμαι αναμφισβήτητα διαφορετικός. Αλλά τι είναι αυτό που με κάνει τόσο διαφορετικό;

Η απάντηση δεν μπορεί να είναι απλώς ότι έχω μεγαλύτερο εγκέφαλο από τα άλλα ζώα. Σε τελική ανάλυση, οι Νεάντερταλ της ύστερης περιόδου είχαν κατά μέσο όρο μεγαλύτερο εγκέφαλο από τον δικό μου, ωστόσο δεν γνώρισαν αυτή την ορμητική πολιτισμική μεταβολή. Επιπλέον, όσο μεγαλύτερος κι αν είναι ο εγκέφαλός μου σε σύγκριση με κάποιο άλλο ζωικό είδος, δεν έχω την παραμικρή ιδέα πώς να κατασκευάζω κούπες του καφέ ή συνδετήρες, πόσω μάλλον πώς να κάνω μετεωρολογικές προγνώσεις. Ο ψυχολόγος Ντάνιελ Γκίλμπερτ αναφέρει συχνά, αστεειυόμενος, ότι όλοι οι συνάδελφοί του έχουν την υποχρέωση κάποια στιγμή στην καριέρα τους να ολοκληρώσουν μια φράση που αρχίζει ως εξής: «Το ανθρώπινο ον είναι το μόνο ζώο που...».⁴ Η γλώσσα, η έλλογη σκέψη, η φωτιά, το μαγείρεμα, η κατασκευή εργαλείων, η αυτοσυνείδηση, η εξαπάτηση, η μίμηση, η τέχνη, η θρησκεία, οι αντιτακτοί αντίχειρες, η χρήση όπλων, η όρθια στάση, η μέριμνα για τους ηλικιωμένους προγόνους – η λίστα με τα γνωρίσματα που αποδίδονται αποκλειστικά στα ανθρώπινα όντα είναι πραγματικά μακροσκελής. Επίσης μακροσκελείς όμως είναι και οι λίστες με τα μοναδικά χαρακτηριστικά του μυρμηγκοφάγου ή του

πουλιού *Corythaixoides personatus*. Όλα τα παραπάνω γνωρίσματα είναι όντως μοναδικά στον άνθρωπο και πολύ χρήσιμα στον σύγχρονο τρόπο διαβίωσης του. Αυτό που θα προσπαθήσω όμως να δείξω είναι ότι, με εξαίρεση ίσως τη γλώσσα,⁵ κανένα από τα γνωρίσματα αυτά δεν εμφανίστηκε την κατάλληλη στιγμή ούτε άσκησε την κατάλληλη επίδραση στην ανθρώπινη ιστορία ώστε να μπορεί να εξηγήσει την απροσδόκητη μεταβολή από έναν απλώς επιτυχημένο πιθηκάνθρωπο σε έναν διαρκώς αναπτυσσόμενο προοδευτικό εκσυγχρονιστή. Τα περισσότερα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του ανθρώπου εμφανίστηκαν πάρα πολύ νωρίς και δεν είχαν τέτοιες οικολογικές επιπτώσεις. Το να διαθέτει κανείς επαρκή αντίληψη για να θέλει να βάφει το σώμα του ή για να επιλύει ένα πρόβλημα με τη λογική είναι μεν καλό, αλλά δεν οδηγεί στην οικολογική κατάκτηση του κόσμου.

Βεβαίως, ο μεγάλος εγκέφαλος και η γλώσσα μπορεί να είναι απαραίτητα στα ανθρώπινα όντα για να αντεπεξέλθουν σε έναν κόσμο τεχνολογικών νεωτερισμών. Και δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι άνθρωποι είναι ικανότατοι στην κοινωνική μάθηση, ξεπερνώντας ακόμη και τους χιμπατζήδες στην εμμονή τους για πιστή μίμηση.⁶ Αλλά ο μεγάλος εγκέφαλος, η μίμηση και η γλώσσα δεν είναι καθεαυτά η εξήγηση για την ευημερία και την πρόοδο και τη φτώχεια. Δεν προκαλούν καθεαυτά μεταβολές στο βιοτικό επίπεδο. Οι Νεάντερταλ διέθεταν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά: τεράστιο εγκέφαλο, πιθανότατα σύνθετες γλώσσες και άφθονη τεχνολογία. Αλλά δεν εξαπλώθηκαν ποτέ πέρα από τον θώκο τους. Θα ήταν λάθος κατά τη γνώμη μου να αναζητήσουμε μέσα στο κεφάλι του ανθρώπου την εξήγηση για αυτή την εκπληκτική ικανότητα του είδους μας για μεταβολή. Δεν ήταν κάτι που συνέβη μέσα σε έναν εγκέφαλο. Ήταν κάτι που συνέβη ανάμεσα σε διαφορετικούς εγκεφάλους. Ήταν ένα συλλογικό φαινόμενο.

Ας ρίξουμε ακόμη μια ματιά στον χειροπέλεκυ και το ποντίκι. Είναι και τα δύο «ανθρώπινα δημιουργήματα», αλλά το ένα κατασκευάστηκε από έναν μόνο άνθρωπο ενώ το άλλο από εκατοντάδες, αν όχι από εκατομμύρια, ανθρώπους. Αυτό εννοώ με τον όρο συλλογική νοημοσύνη. Κανένας μεμονωμένος άνθρωπος δεν ξέρει πώς να φτιάξει ένα ποντίκι για υπολογιστή. Ο εργάτης που το συναρμολόγησε στο εργοστάσιο δεν γνώριζε πώς να αντλήσει το πετρέλαιο από το οποίο προήλθε το πλαστικό υλικό, ή αντίστροφα. Σε ένα ορισμένο χρονικό σημείο, η ανθρώπινη νοημοσύνη έγινε συλλογική και συσσωρευτική με έναν τρόπο που δεν συνέβη σε κανένα άλλο ζώο.

Μυαλά που ζευγαρώνουν

Το να ισχυρίζεται κανείς ότι η φύση του ανθρώπου δεν έχει αλλάξει, αλλά ο ανθρώπινος πολιτισμός έχει, δεν σημαίνει πως απορρίπτει την εξέλιξη – ακρι-

βώς το αντίθετο. Η ανθρωπότητα βιώνει μια εντυπωσιακή έκρηξη εξελικτικής αλλαγής, ωθούμενη από την παλιά, καλή δαρβίνεια φυσική επιλογή. Πρόκειται όμως για επιλογή μεταξύ ιδεών, όχι μεταξύ γονιδίων. Το φυσικό περιβάλλον όπου διαβιούν αυτές οι ιδέες αποτελείται από ανθρώπινους εγκεφάλους. Η άποψη αυτή προσπαθεί να αναδυθεί εδώ και πολύ καιρό στις κοινωνικές επιστήμες. «Όταν μια εφεύρεση διαδίδεται αθόρυβα μέσω της μίμησης μπορούμε να μιλήσουμε για κοινωνική εξέλιξη», έγραψε ο Γάλλος κοινωνιολόγος Γκαμπριέλ Ταρντ το 1888.⁷ Τη δεκαετία του 1960 ο Αυστριακός οικονομολόγος Φρήντριχ Χάγιεκ υποστήριξε πως ο καθοριστικός παράγοντας στην κοινωνική εξέλιξη είναι «η επιλογή μέσω της μίμησης επιτυχημένων θεσμών και συνηθειών».⁸ Το 1976 ο εξελικτικός βιολόγος Ρίτσαρντ Ντόκινς επινόησε τον όρο «μιμίδιο» (meme), που δηλώνει μια μονάδα πολιτισμικής μίμησης.⁹ Και τη δεκαετία του 1980 ο οικονομολόγος Ρίτσαρντ Νέλσον διατύπωσε την υπόθεση ότι ολόκληρες οικονομίες εξελίσσονται μέσω φυσικής επιλογής.¹⁰

Αυτό εννοώ όταν αναφέρομαι σε πολιτισμική εξέλιξη. Σε κάποιο χρονικό σημείο, πάνω από 100.000 χρόνια πριν, ο ίδιος ο πολιτισμός άρχισε να εξελίσσεται μ' έναν τρόπο που δεν έχει παρατηρηθεί ποτέ σε κανένα άλλο είδος (δηλαδή να αντιγράφει, να μεταλλάσσει, να ανταγωνίζεται, να επιλέγει και να συσσωρεύει), περίπου όπως είχε ήδη συμβεί με τα γονίδια επί δισεκατομμύρια χρόνια. Ακριβώς όπως η φυσική επιλογή δημιούργησε συσσωρευτικά και σταδιακά ένα μάτι, έτσι και η πολιτισμική επιλογή στα ανθρώπινα όντα κατάφερε να δημιουργήσει συσσωρευτικά έναν πολιτισμό ή μια φωτογραφική μηχανή.¹¹ Οι χιμπατζήδες μπορεί να μαθαίνουν ο ένας από τον άλλον πώς να καμακώνουν με ακονισμένα κοντάρια τους προπιθήκους γκάλαγκο και οι φάλαινες όρκες μπορεί να διδάσκουν η μία την άλλη πώς να αρπάζουν θαλάσσιους λέοντες από τις παραλίες, αλλά μόνο τα ανθρώπινα όντα έχουν τον συσσωρευτικό πολιτισμό που επιδίδεται στον σχεδιασμό μιας φραντζόλας ψωμιού ή ενός κοντσέρτου.

Ναι, αλλά γιατί; Γιατί εμείς και όχι η όρκα; Η διαπίστωση ότι στους ανθρώπους παρατηρείται πολιτισμική εξέλιξη δεν είναι ούτε πολύ πρωτότυπη ούτε πολύ χρήσιμη. Η μίμηση και η μάθηση δεν αρκούν από μόνες τους, όσο γόνιμα και εμπνευσμένα κι αν ασκούνται, για να εξηγήσουν γιατί τα ανθρώπινα όντα άρχισαν να αλλάζουν με τον μοναδικό αυτό τρόπο. Χρειάζεται κάτι άλλο· κάτι που το διαθέτουν τα ανθρώπινα όντα και όχι οι όρκες. Η απάντηση, πιστεύω, είναι ότι σε κάποιο σημείο της ανθρώπινης ιστορίας οι ιδέες άρχισαν να έρχονται σε επαφή και να ζευγαρώνουν, να κάνουν σεξ μεταξύ τους.

Αυτό που εννοώ είναι το σεξ. Το σεξ είναι αυτό που καθιστά τη βιολογική εξέλιξη συσσωρευτική, επειδή ενώνει τα γονίδια διαφορετικών ατόμων. Έτσι, μια μετάλλαξη που συμβαίνει σε ένα πλάσμα μπορεί να ενώσει τις δυνάμεις της με μια μετάλλαξη που συμβαίνει σε ένα άλλο. Η αναλογία είναι πιο

εμφανής στα βακτήρια, που ανταλλάσσουν γονίδια χωρίς ταυτόχρονα να αναπαράγονται – εξ ου και η ικανότητά τους να αποκτούν ανοσία στα αντιβιοτικά από άλλα είδη. Αν τα μικρόβια δεν είχαν αρχίσει να ανταλλάσσουν γονίδια πριν από μερικά δισεκατομμύρια χρόνια και τα ζώα δεν είχαν συνεχίσει να κάνουν το ίδιο μέσω του σεξ, δεν θα μπορούσαν ποτέ να συγκεντρωθούν σε ένα ζώο όλα τα γονίδια που συνθέτουν ένα μάτι· ούτε και τα γονίδια για την ανάπτυξη ποδιών, νεύρων ή εγκεφάλων. Κάθε μετάλλαξη θα είχε παραμείνει απομονωμένη στη δική της γενεαλογική σειρά, αδυνατώντας να ανακαλύψει τις χαρές της σύμπραξης. Σκεφτείτε, σαν σε καρτούν, ένα ψάρι να αναπτύσσει έναν υποτυπώδη πνεύμονα κι ένα άλλο να αναπτύσσει υποτυπώδη άκρα, αλλά κανένα τους να μην μπορεί να βγει στη στεριά. Η εξέλιξη μπορεί να συμβεί και χωρίς το σεξ, αλλά είναι ασύγκριτα βραδύτερη.

Το ίδιο ισχύει και για τον πολιτισμό. Αν ο πολιτισμός συνίστατο απλώς στην εκμάθηση συνηθειών άλλων ανθρώπων, θα έφτανε σύντομα σε στασιμότητα. Για να γίνει ο πολιτισμός συσσωρευτικός, έπρεπε να συναντηθούν και να ζευγαρώσουν μεταξύ τους οι ιδέες. Η «γονιμοποίηση των ιδεών μέσω της διασταύρωσης» είναι μια κοινότοπη έκφραση, που αποδεικνύεται όμως ακούσια παραγωγική. «Το να δημιουργείς σημαίνει να ανασυνδυάζεις», έχει γράψει ο μοριακός βιολόγος Φρανσουά Ζακόμπ.¹² Φανταστείτε αυτός που εφηύρε τις σιδηροδρομικές γραμμές και αυτός που εφηύρε την ατμομηχανή να μην μπορούσαν ποτέ να συναντηθούν ή να μιλήσουν μεταξύ τους, ούτε καν μέσω τρίτων. Ή το ίδιο να είχε συμβεί για το χαρτί και το τυπογραφικό πιεστήριο, το Διαδίκτυο και το κινητό τηλέφωνο, το κάρβουνο και τον μηχανικό στρόβιλο, τον χαλκό και τον κασσίτερο, τον τροχό και το ατσάλι, το λογισμικό και το υλισμικό (hardware). Στο βιβλίο αυτό θα προσπαθήσω να δείξω πως υπήρξε κάποιο χρονικό σημείο στην προϊστορία του ανθρώπου όπου ορισμένα ανθρώπινα όντα που διέθεταν μεγάλο εγκέφαλο και ήταν πολιτισμικά και μαθησιακά δεκτικά άρχισαν για πρώτη φορά να ανταλλάσσουν πράγματα μεταξύ τους, κι ότι από τη στιγμή που άρχισαν να το κάνουν αυτό, ο πολιτισμός έγινε ξαφνικά συσσωρευτικός, δίνοντας το έναυσμα για το μεγάλο ορμητικό πείραμα της ανθρώπινης οικονομικής «προόδου». Η ανταλλαγή αντιπροσωπεύει για την πολιτισμική εξέλιξη ό,τι το σεξ για τη βιολογική εξέλιξη.

Μέσω της ανταλλαγής οι άνθρωποι ανακάλυψαν τον «καταμερισμό της εργασίας», την εξειδίκευση των προσπαθειών και των ικανοτήτων τους προς αμοιβαίο όφελος. Στην αρχή το στοιχείο αυτό θα είχε φανεί επουσιώδες, και θα είχε περάσει απαρατήρητο από περαστικούς πρωτεοντολόγους αν αυτοί μεταφέρονταν με τις χρονομηχανές τους στη χρονική στιγμή όπου ξεκίνησε αυτή η διαδικασία. Θα είχε φανεί πολύ λιγότερο ενδιαφέρον από την οικολογία, την ιεραρχία και τις δεισιδαιμονίες του ανθρώπινου είδους. Αλλά ορισμένοι πιθηκάνθρωποι είχαν αρχίσει να ανταλλάσσουν μεταξύ τους τροφή ή εργαλεία με

τρόπο που ήταν επωφελής και για τους δύο συναλλασσόμενους, και αύξανε τον βαθμό εξειδίκευσης και των δύο.

Η εξειδίκευση προώθησε την καινοτομία, ενθαρρύνοντας την επένδυση χρόνου σε ένα εργαλείο για την κατασκευή άλλων εργαλείων. Με τον τρόπο αυτό οι άνθρωποι εξοικονόμησαν χρόνο – και η ευημερία δεν είναι παρά εξοικονομημένος χρόνος, ο οποίος είναι ευθέως ανάλογος με τον καταμερισμό της εργασίας. Όσο περισσότερο τα ανθρώπινα όντα διαφοροποιούνταν ως καταναλωτές και εξειδικεύονταν ως παραγωγοί, κι όσο περισσότερο αντάλλασσαν στη συνέχεια τα προϊόντα τους, τόσο βελτίωναν και θα βελτιώνουν πάντα τη θέση τους. Και το καλό της υπόθεσης είναι ότι δεν υπάρχει κανένα αναπόφευκτο τέλος σε αυτή τη διαδικασία. Όσο περισσότερο συμμετέχουν οι άνθρωποι στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, όσο περισσότερο μπορούν να εξειδικεύονται και να ανταλλάσσουν, τόσο θα αυξάνεται ο πλούτος όλων μας. Επιπλέον, στην πορεία αυτή τίποτα δεν μας εμποδίζει να λύσουμε τα προβλήματα που μας ταλαιπωρούν – τις οικονομικές κρίσεις, τις πληθυσμιακές εκρήξεις, την κλιματική αλλαγή, την τρομοκρατία, τη φτώχεια, το AIDS, την κατάθλιψη και την παχυσαρκία. Αν και δεν θα είναι εύκολο, είναι απολύτως εφικτό – και μάλιστα πιθανό – το έτος 2110, έναν αιώνα ύστερα από την έκδοση αυτού του βιβλίου, η ανθρωπότητα να βρίσκεται σε πολύ καλύτερη θέση απ’ ό,τι σήμερα, το ίδιο και η οικολογική κατάσταση του πλανήτη στον οποίο κατοικεί. Το βιβλίο αυτό καλεί τον άνθρωπο να ενστερνιστεί την αλλαγή και να είναι ορθολογικά αισιόδοξος, αγωνιζόμενος έτσι για τη βελτίωση της ανθρωπότητας και της Γης στην οποία κατοικεί.

Ορισμένοι θα πουν ότι απλώς αναδιατυπώνω αυτά που είπε ο Άνταμ Σμιθ το 1776.¹³ Από την εποχή του Άνταμ Σμιθ, όμως, έχουν συμβεί πολλά που άλλαξαν, κλόνισαν, αναπροσάρμοσαν και εμπλούτισαν τις διορατικές ιδέες του. Ο ίδιος δεν είχε συνειδητοποιήσει, για παράδειγμα, ότι ζούσε στα πρώιμα στάδια μιας βιομηχανικής επανάστασης. Αν και δεν μπορώ να ελπίζω ότι έχω ως άτομο ευφυΐα εφάμιλλη του Σμιθ, ωστόσο διαθέτω ένα μεγάλο πλεονέκτημα απέναντί του: μπορώ να διαβάσω το βιβλίο του. Από την εποχή του Σμιθ μέχρι σήμερα, οι διορατικές ιδέες του έχουν ζευγαρώσει με άλλες.

Επιπλέον, εκπλήσσομαι συνεχώς από το μικρό ποσοστό των ανθρώπων που ασχολούνται με το πρόβλημα της εκρηκτικής πολιτισμικής αλλαγής. Βλέπω πως υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι στον κόσμο που πιστεύουν ότι η εξάρτησή τους από τους άλλους μειώνεται, ή ότι θα βρίσκονταν σε καλύτερη κατάσταση αν ήταν περισσότερο αυτάρκεις, ή ότι η τεχνολογική πρόοδος δεν έχει συμβάλει καθόλου στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, ή ότι ο κόσμος σταθερά χειροτερεύει, ή ότι η ανταλλαγή αγαθών και ιδεών είναι μια περιττή ασηματικότητα. Και διαπιστώνω μια έντονη αδιαφορία από την πλευρά των σπουδαγμένων οικονομολόγων – στους οποίους δεν ανήκω – να προσδιο-

ρίσουν ποια είναι η φύση της ευημερίας και γιατί συνέβη στο ανθρώπινο είδος. Έτσι, έκρινα ότι γράφοντας αυτό το βιβλίο θα ικανοποιούσα την προσωπική μου περιέργεια.

Γράφω σε μια εποχή πρωτοφανούς οικονομικού πεσιμισμού. Το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα παραπαίει στο χείλος της κατάρρευσης, μια τεράστια φούσκα χρέους έχει σκάσει, το παγκόσμιο εμπόριο έχει συρρικνωθεί, και η ανεργία αυξάνεται ραγδαία σε όλο τον κόσμο καθώς μειώνεται η παραγωγή. Το άμεσο μέλλον φαντάζει πράγματι ζοφερό, και ορισμένες κυβερνήσεις σχεδιάζουν την περαιτέρω υπερδιόγκωση του δημόσιου χρέους τους, που θα μπορούσε να πλήξει τις προοπτικές ευημερίας της επόμενης γενιάς. Προς μεγάλη μου θλίψη, έπαιξα κάποιο ρόλο σε μία φάση αυτής της καταστροφής από τη θέση του μη εκτελεστικού προέδρου της Northern Rock, μιας από τις πολλές τράπεζες που αντιμετώπισαν έλλειψη ρευστότητας στη διάρκεια της κρίσης. Το βιβλίο αυτό δεν αναφέρεται στη συγκεκριμένη εμπειρία (βάσει των όρων του συμβολαίου μου με την τράπεζα, δεν μου επιτρέπεται να γράψω για το θέμα). Η εμπειρία αυτή με έκανε δύσπιστο απέναντι στις αγορές κεφαλαίου και περιουσιακών στοιχείων, αλλά και ανεπιφύλακτα υπέρμαχο των αγορών στους τομείς των αγαθών και των υπηρεσιών. Δυστυχώς, δεν γνώριζα προηγουμένως ότι τα εργαστηριακά πειράματα του οικονομολόγου Βέρνον Σμιθ και των συνεργατών του έχουν προ πολλού επιβεβαιώσει πως οι αγορές των αγαθών και των υπηρεσιών προς άμεση κατανάλωση (όπως ένα κούρεμα ή ένα χάμπουργκερ) λειτουργούν τόσο καλά που είναι δύσκολο να τις σχεδιάσει κανείς με τρόπο που να αναιρεί την αποδοτικότητα και την καινοτομικότητά τους. Αντίθετα, οι αγορές περιουσιακών στοιχείων είναι τόσο εγγενώς επιρρεπείς σε φούσκες και κραχ που είναι δύσκολο να τις σχεδιάσει κανείς με τρόπο που να εξασφαλίζει απλώς ότι θα λειτουργούν. Η κερδοσκοπία, ο αγελαίος ενθουσιασμός, η *ανορθολογική* αισιοδοξία, η προσοδοθηρία και ο πειρασμός της εξαπάτησης οδηγούν τις αγορές περιουσιακών στοιχείων σε υπερβολικά σκαμπανεβάσματα – και γι' αυτό ακριβώς απαιτείται προσεκτική ρύθμισή τους, όπως υποστήριζα πάντα. (Στις αγορές αγαθών και υπηρεσιών απαιτείται λιγότερη ρύθμιση.) Αλλά ο παράγοντας που επιδείνωσε τόσο πολύ τη φούσκα της δεκαετίας του 2000 ήταν η στεγαστική και νομισματική πολιτική των κυβερνήσεων, και ιδίως των ΗΠΑ, που επέλεξαν να διοχετεύσουν τεχνητά φτηνό χρήμα σε επισφαλή δάνεια,¹⁴ και μέσω αυτών στους μεσάζοντες των κεφαλαιακών αγορών. Η κρίση έχει εκτός από οικονομικές τουλάχιστον εξίσου και πολιτικές αιτίες,¹⁵ και για τον λόγο αυτό είμαι επίσης δύσπιστος απέναντι στον υπέρμετρο κρατικό παρεμβατισμό.

(Για να είμαι απόλυτα ξεκάθαρος, θα ήθελα να επισημάνω εδώ ότι εκτός από τη δραστηριότητά μου στον τραπεζικό τομέα, έχω στο παρελθόν εργαστεί ή έχω αποκομίσει άμεσα οφέλη από την επιστημονική έρευνα, τη διάσωση

απειλούμενων ειδών, τη δημοσιογραφία, τη γεωργία, την εξόρυξη άνθρακα, τα κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών, τα εμπορικά ακίνητα και άλλες δραστηριότητες. Οι εμπειρίες μου μπορεί να επηρέασαν και σίγουρα αποτέλεσαν πηγή γνώσεων για τη διαμόρφωση των απόψεων που εκφράζω για τους τομείς αυτούς στις σελίδες που ακολουθούν. Ποτέ, όμως, δεν έχω δεχθεί χρήματα για να προωθήσω μια συγκεκριμένη άποψη.)

Ο ορθολογικά αισιόδοξος διαπνέεται από την πεποίθηση ότι ο κόσμος θα βγει από τη σημερινή κρίση χάρις στον τρόπο με τον οποίο οι αγορές αγαθών, υπηρεσιών και ιδεών μάς επιτρέπουν να ανταλλάσσουμε και να εξειδικεύομαστε έντιμα προς όφελος όλων μας. Το βιβλίο αυτό δεν στοχεύει, επομένως, να εξυμνήσει ή να καταδικάσει άκριτα τις αγορές στο σύνολό τους, αλλά διερευνά την άποψη ότι η διαδικασία ανταλλαγής και εξειδίκευσης στο πλαίσιο της αγοράς είναι παλαιότερη και δικαιότερη απ' όσο πιστεύουν πολλοί, και προσφέρει αδιάσειστους λόγους αισιοδοξίας για το μέλλον του ανθρώπινου γένους. Κυρίως όμως είναι ένα βιβλίο για τα οφέλη της αλλαγής. Αυτοί με τους οποίους διαφωνώ περισσότερο είναι οι αντιδραστικοί κάθε πολιτικής απόχρωσης – οι γαλάζιοι που αντιπαθούν την πολιτισμική αλλαγή, οι κόκκινοι που αντιπαθούν την οικονομική αλλαγή και οι πράσινοι που αντιπαθούν την τεχνολογική αλλαγή.

Είμαι ορθολογικά αισιόδοξος: ορθολογικά, διότι δεν κατέληξα στην αισιοδοξία λόγω ιδιοσυγκρασίας ή ενστίκτου, αλλά μετά από μελέτη των στοιχείων. Στις σελίδες που ακολουθούν ελπίζω να σας κάνω κι εσάς ορθολογικά αισιόδοξους. Καταρχάς, θα επιχειρήσω να σας πείσω ότι η μέχρι τώρα πορεία του ανθρώπου είχε, συνολικά, θετικό χαρακτήρα, και ότι παρά τη συνεχή μας τάση να παραπονούμαστε ο κόσμος είναι εξίσου καλός τόπος διαβίωσης όσο ήταν πάντα για τον μέσο άνθρωπο – ακόμη και στις τωρινές συνθήκες της βαθιάς ύφεσης. Και ότι είναι επίσης πιο πλούσιος, υγιής και φιλικός, τόσο λόγω του εμπορίου όσο και παρά την ύπαρξή του. Στη συνέχεια, σκοπεύω να εξηγήσω γιατί και πώς ακολούθησε αυτή την εξέλιξη. Και, τέλος, θέλω να διερευνήσω αν μπορεί να εξακολουθήσει να βελτιώνεται.